CONTRIBUȚII LA STUDIUL SCULPTURII DECORATIVE ÎN LEMN DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. TREI ELEMENTE DE MOBILIER GĂSITE ÎN JUDEȚELE NEAMȚ ȘI SUCEAVA

de *MARINA ILEANA SABADOS*

Un important capitol al artelor decorative din Moldova primei jumătăți a sec. al XVII-lea, îl constituie sculptura în lemn. Concludent reprezentată, cel puțin în județele Neamț și Suceava unde am desfășurat pînă în prezent cercetări, sculptura decorativă în lemn din Moldova a reprezentat în prima jumătate a sec. al XVII-lea ceea ce a însemnat același domeniu în Țara Românească, dar în a doua jumătate a veacului, în special în epoca brâncovenească, fără însă a i se acorda o atenție similară din partea istoricilor de artă.

Un bogat patrimoniu de obiecte vine să susțină această afirmație : tîmplele somptuos ornamentate de la Humor, Voroneț, Moldovița (județul Suceava), Vînătorii Pietrei, Pluton, Vînători Neamț — aflată în muzeul mănăstirii Neamț — (județul Neamț) ; fragmentele de tîmplă de la Volovăț, mănăstirea Moldovița (azi în depozitul Muzeului de Artă al R.S.R.), Dragomirna, Voroneț (județul Suceava), Văleni, cel din expoziția permanentă a Muzeului de istorie din Piatra Neamț (județul Neamț) ; pomelnicele de la Solca și Moldovița sau analoghioanele păstrate în muzeele mănăstirilor Moldovița și Sucevița (județul Suceava).

Numitorul comun al tuturor acestor piese îl constituie repertoriul de motive decorative, dovedind o perfectă unitate stilistică, ceea ce a permis cu relativă ușurință, datarea lor în prima jumătate a sec. al XVII-lea (cu unele rezerve în cazul tîmplelor de la Humor și Vînătorii Pietrei care ar putea aparține sfîrșitului sec. al XVI-lea). Această datare trebuie pusă în legătură cu pătrunderea și răspîndirea în Moldova a ceramicii turcești de Iznik, începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea) [1], ceramică al cărei repertoriu ornamental a influențat întreaga sferă a artelor decorative din Moldova veacului următor.

O introducere în problemă pot fi considerate referirile ce s-au făcut în unele lucrări de sinteză, cum sînt : *Istoria Artelor Plastice în România* [2], în subcapitolele referitoare la sculptura în lemn în secolele XVI-XVII din Moldova și unde se fac caracterizări generale ale diferitelor manifestări artistice ; *Mobilierul vechi românesc* [3], cu cea mai amplă trecere în revistă a pieselor reprezentative din domeniul la care ne referim și de unde aflăm — lucru important — că modele asemă-

nătoare, pe care autorul le raportează tot la arta din Moldova, existau în aceeaşi perioadă în Ţara Românească ; *Arta în epoca lui Vasile Lupu*[4], unde, în subcapitolul „Sculptura“ se face o caracterizare generală, cu unele exemplificări, a fenomenului artistic la care ne referim, dar, pentru o perioadă mai restrînsă (domnia lui Vasile Lupu).

Dacă pentru judeţul Suceava majoritatea pieselor reprezentative sînt deja menţionate (cel puţin în lucrarea lui Andrei Pănoiu), pentru judeţul Neamţ situaţia este mai vag conturată, iar cercetările de teren au dat la iveală piese de prim ordin, cum sînt tîmplele de la biserica de lemn din Vînători (lîngă Piatra Neamţ) şi biserica din satul Pluton.

Subiectul necesită însă un studiu aprofundat, revelator din mai multe puncte de vedere, avînd la bază un repertoriu de piese cît mai amplu. Acest studiu va trebui să clarifice o serie de probleme definitorii pentru înţelegerea fenomenului artistic pe care îl reprezintă sculptura decorativă în lemn din Moldova în prima jumătate a sec. al XVII-lea, cum ar fi :

1) definirea domeniului în contextul sculpturii decorative din Moldova medievală şi precizarea condiţiilor care au dus la mutaţiile survenite în sfera opţiunilor ce au guvernat alegerea repertoriului de motive decorative ;

2) aportul substanţial al influenţelor orientale care au acţionat asupra repertoriului de motive ornamentale şi prelucrarea acestora la nivelul tradiţiilor artei decorative româneşti ;

3) problema, deosebit de dificilă, din cauza lipsei de documente, a atelierelor, dar argumentată în primul rînd de unitatea stilistică ;

4) încadrarea domeniului sculpturii în lemn, în mai marele capitol al artelor decorative din Moldova veacului XVII, ceea ce conduce la revelatoare concluzii asupra vieţii artistice din perioada la care ne referim ;

5) cunoaşterea legăturilor cu Ţara Românească (în domeniul sculpturii decorative), pentru a se stabili dacă fenomenul artistic se desfăşoară paralel, sau piesele de acest tip se importau din Moldova.

*
* *

Prezentăm în continuare o analiză stilistică operată asupra a două piese de mobilier, mai puţin cunoscute, izolate de ansamblu, analiză care să ducă în final la încadrarea lor tipologică prin raportarea la o a treia piesă, mai bine cunoscută.

Este vorba despre două uşi împărăteşti al căror ansamblu — tîmpla — de care au aparţinut, s-a pierdut sau s-a distrus. Una dintre ele se află la biserica de lemn „Schimbarea la faţă“ din satul Văleni, lîngă Piatra Neamţ, iar cealaltă este prezentată în expoziţia permanentă a Muzeului de istorie Piatra Neamţ.

Uşile împărăteşti de la Văleni (fig. 1) prezintă două blaturi prevăzute cu cîte două traverse semiîngropate, fiecare ; sculptura este realizată în basorelief, motivele decorative fiind poleite cu foiţă aurie, iar fondul pictat în tempera (cu unele repictări grosolane, recente). Au înălţimea de 130 cm., lăţimea de 82 cm., iar grosimea blatului de 2,5 cm. Singura referire la aceste uşi am găsit-o în lucrarea istoricului de artă

I. D. Ştefănescu, *Comoara de artă de la Văleni* [5], unde sînt greşit datate în epoca lui Petru Rareş, dar relaţionate sugestiv cu uşile împărăteşti de la Voroneţ, la care ne vom referi în continuare.

Uşile împărăteşti de la Muzeul de istorie Piatra Neamţ (fig. 2) prezintă cele două blaturi cu cîte două traverse semiîngropate şi sculptură în basorelief ; nu se mai păstrează urme de pictură dar este greu de crezut că aceasta să fi lipsit de la început, cunoscută fiind practica policromării sculpturii în lemn, în sec. al XVII-lea. Dimensiunile piesei : înălţimea 129 cm., lăţimea 86 cm. şi grosimea blatului 2,1 cm. Nu am găsit nici o referire scrisă la aceste uşi împărăteşti, iar provenienţa lor este incertă. (În orice caz, cu zece ani în urmă se aflau la muzeul mănăstirii Durău iar aici, se pare că proveneau de la o biserică strămutată de pe Valea Bistriţei, cu ocazia construirii barajului de la Bicaz, în anul 1958. Menţionăm că pe Valea Bistriţei se cunosc doar două ctitorii din prima jumătate a sec. al XVII-lea : mănăstirea Buhalniţa şi Schitul Hangu-Peonul).

Cele două uşi împărăteşti se aseamănă evident, pe de o parte între ele, pe de altă parte, cu uşile împărăteşti ale iconostasului — păstrat integral — de la biserica fostei mănăstiri Voroneţ (fig. 3). La stadiul actual al cercetării nu mai cunoaştem existenţa unor alte uşi împărăteşti, de aceeaşi factură tipologică.

Cele trei piese prezintă formă identică : două volet-uri rabatabile care prin joncţiune formează un arc trilobat. Uşile de la Voroneţ şi Văleni păstrează încă baghetele ce marchează locul unirii volet-urilor.

Tehnica executării sculpturii este basorelieful. Este cunoscut faptul că sculptura (decorativă) din mediul ortodox practicase în secolele al XV-lea şi al XVI-lea tehnica champ-levé care se potrivea cel mai bine repertoriului de motive geometrice şi vegetale stilizate. Schimbarea treptată a opţiunilor motivistice din sfera geometricului şi a stilizării în cea a vegetalului naturalist redat, a impus trecerea la un relief mai pronunţat şi mai nuanţat, fenomen ce se petrece de la sfîrşitul sec. al XVI-lea pînă la mijlocul veacului următor cînd, în mod firesc, transformarea treptată a tehnicii de execuţie ajunge la altorelief şi ajur.

Uşile de la Voroneţ şi Văleni sînt policrome : fondul şi parţial motivele sînt pictate în trei culori (roşu-vermillon, verde smarald diluat şi albastru cobalt), restul suprafeţei fiind poleit cu foiţă aurie.

Analiza stilistică devine revelatoare prin compararea celor trei piese din punctul de vedere al repertoriului ornamental. Este vorba în exclusivitate de motive vegetale (dacă nu mai socotim baghetele mediane care nu fac parte din compoziţia decorativă a cîmpului volet-urilor ; la Voroneţ, bagheta este ornamentată cu motivul „solzilor", iar la Văleni cu un triplu tor în torsadă, motive caracteristice începutului secolului al XVII-lea în Moldova [6].

Se remarcă două filoane de inspiraţie. Cel care conferă dominanta stilistică a pieselor se referă la repertoriul ornamental al ceramicii turceşti de Iznik şi apelează la următoarele motive : *floarea şi fructul de rodie*, reprezentate în redacţii naturaliste la uşile de la Voroneţ şi stilizate sau hibridizate, la celelalte două piese ; *fructul de ananas* (?), la Voroneţ ; *floarea hatayi* (lotus chinezesc), în proiecţie frontală sau pro-

iecție combinată — frontală și laterală, la ușile din Muzeul Piatra Neamț ; *flori de măceș* și *lalele mici* răspîndite în compoziție, așa cum apar pe ușile de la Voroneț și Văleni și, în sfîrșit, *rozeta stilizată,* într-o formă perfect identică la cele trei uși. Cel de-al doilea filon la care ne referim este cel tradițional, autohton. Aici putem include motive ca : *ciorchinele de strugure* stilizat (ușile de la muzeu) sau transformat în fructe de mure (Voroneț, Văleni) și *frunza de fasole,* motiv insolit care apare doar pe ușile de la Văleni.

Din această înșiruire de motive decorative se pot trage următoarele concluzii :

1) motivele ușilor de la Voroneț sînt mai îndeaproape inspirate de repertoriul ceramicii de Iznik, execuția lor fiind mai apropiată de modelul din realitate ;

2) la celelalte două uși, motivele încep să se îndepărteze de realitate, să se stilizeze, ca urmare a filtrării nivelelor de inspirație. De remarcat însă, că aici apar motive caracteristice ceramicii de Iznik, motive pe care nu le întîlnim la ușile de la Voroneț (cum este cazul motivului „floarea hatayi" de pe ușile de la muzeu).

Un alt aspect al comparației pe care o operăm în cadrul analizei stilistice o constituie schemele compoziționale. Trama decorativă a celor trei piese este evident, identică : fiecare volet prezintă un chenar decorat cu un vrej sinuos care marchează laturile dinspre exterior ale voleturilor și secționează cîmpul decorativ pe orizontală, în trei registre. Fiecare volet prezintă în casetele superioare cîte o mică icoană, formînd cîte două, scena „Buna Vestire" (la ușile de la Piatra Neamț pictura a dispărut). Ușile împărătești de la Voroneț prezintă, în plus, în casetele inferioare icoane mici — medalion (stînga — Sfîntul Gheorghe, patronul bisericii ; dreapta — Iisus Hristos, arhiereu). Ceea ce frapează mai ales, este similitudinea schemelor compoziționale din fiecare casetă. Prezentăm alături schița acestor corespondențe care demonstrează o perfectă unitate de concepție. (Casetele superioare ale celor trei uși : compoziție în triunghi ; castele mediane : compoziție cvadrilobată ; caseta inferioară la Voroneț : compoziție cvadrilobată ; casetele inferioare ale ușilor de la Văleni și muzeu-Piatra : compoziții cordiforme intersectate, în două variante).

Se remarcă faptul că ușile de la Văleni și muzeu — Piatra Neamț sînt înrudite ca și concepție compozițională și ambele derivă din modelul ușilor de la Voroneț.

În sfîrșit, analiza calității execuției artistice în cazul celor trei piese ne duce la concluzia că piesa de la Voroneț beneficiază de o factură deosebit de îngrijită, cu atenție pentru detaliu obținută prin cizelarea și finisarea lucrăturii, afișînd un aspect general elegant și somptuos, în timp ce, la celelalte două uși se pierde interesul pentru marcarea detaliilor, în favoarea stilizării care nu mai implică cizelura și finisarea (la ușile de la Piatra se poate vorbi chiar despre o factură mai rudimentară a cioplirii motivelor).

Coroborînd cele patru componente ale analizei prezentate (tehnica, repertoriul ornamental, schemele compoziționale și execuția artistică) se distinge ca principală concluzie, următoarea ipoteză : ușile împărătești

de la Voroneț, cu întregul ansamblu al tîmplei, constituie opera unui atelier central, probabil autohton, fapt dovedit în primul rînd de bogăția repertoriului de motive decorative, naturalist redate, de finețea și acuratețea execuției artistice și de aspectul somptuos general. Piesele de la Văleni și muzeul nemțean sînt ulterioare și au fost executate de ateliere provinciale, posibil chiar de același atelier, folosindu-se ca model tipul de ușă de la Voroneț (dovadă — stilizarea și simplificarea motivelor apărute la Voroneț, conturarea evidentă a schemelor compoziționale care se disting în pofida motivelor decorative ce le sînt subordonate, neglijarea finisajului, a cizelurii).

Dacă încercăm o datare a celor trei piese, ele trebuiesc, în orice caz, plasate între iconostasul de la Humor, datat în 1590, a cărui factură generală ține mai curînd de spiritul Renașterii și iconostasul din muzeul mănăstirii Neamț (provenit de la Vînători Neamț), datat în 1643, a cărui dominantă generală o constituie spiritul baroc. În acest caz, piesa de la Voroneț se încadrează începutului de secol XVII, în timp ce, celelalte două lucrări îi sînt cu puțin ulterioare (maximum două decenii).

NOTE

1 V. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII, găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei", V, București, p. 287-308.
2 *Istoria Artelor Plastice în România*, vol. I-II, București, 1968—1970 ; subcapitolele referitoare la sculptura în lemn sînt semnate de Florentina Dumitrescu.
3 Andrei Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc*, București, 1975.
4 Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979.
5 I. D. Ștefănescu, *Comoara de artă de la Văleni, județul Neamț*, în „Anuarul Liceului de băieți Piatra Neamț" pe anul 1935—36.
6 Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor", seria „Monumente istorice și de artă", nr. 2, 1978, p. 69-78.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA SCULPTURE DÉCORATIVE EN BOIS DE LA MOLDAVIE, DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII-ÈME SIÈCLE. TROIS ÉLÉMENTS DE MOBILIER TROUVÉS DANS LES DÉPARTEMENTS DE NEAMȚ ET DE SUCEAVA

Résumé

La sculpture en bois représente un important chapitre des arts décoratifs de la première moitié du XVII-ème siècle, qu'on a moins étudié, mais qui nous dévoile un patrimoine assez riche : les iconostases somptueusement décorés de Humor, Voroneț, Moldovița (dans le département de Suceava), ceux de Vînători de

Piatra, Pluton, Vînători Neamţ (dans le département de Neamţ) et d'autres pièces ou fragments, conservés.

L'article présente deux fragments de mobilier réligieux, moins connus, de cette époque-là. Il s'agit de deux portes royales qui se trouvent, l'une, dans l'église de la Transfiguration de Văleni, près de Piatra Neamţ et l'autre, dans l'exposition du Musée d'histoire de Piatra Neamţ. Toutes les deux pièces se rapprochent à la troisième porte royale qui appartient à l'iconostase de Voroneţ.

On analyse comparativement les trois fragments de sculpture décorative du point de vue de la technique, de celui du répertoire des motifs décoratifs, et du schéma de composition et, enfin, en ce qui concerne l'exécution artistique.

La conclusion de cette analyse propose comme modèle pour les deux portes royales de Văleni et de Piatra Neamţ, celle de Voroneţ et comme date d'exécution, le commencement du XVII-ème siècle, pour l'iconostase de Voroneţ, tandis que pour les autres pièces, le milieu de la première moitié du XVII-ème siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La porte royale de Văleni — Piatra Neamţ.
Fig. 2. — La porte royale de l'exposition du Musée d'histoire de Piatra Neamţ.
Fig. 3. — La porte royale de l'iconostase de Voroneţ — département de Suceava.
Fig. 4. — Esquisse de la correspondance des schémas de composition des portes royales de Voroneţ, Văleni et Piatra Neamţ.

Fig. 1. — Ușile împărătești de la Văleni — Piatra Neamț.

Fig. 2. — Ușile împărătești din expoziția permanentă a Muzeului de istorie — Piatra Neamț.

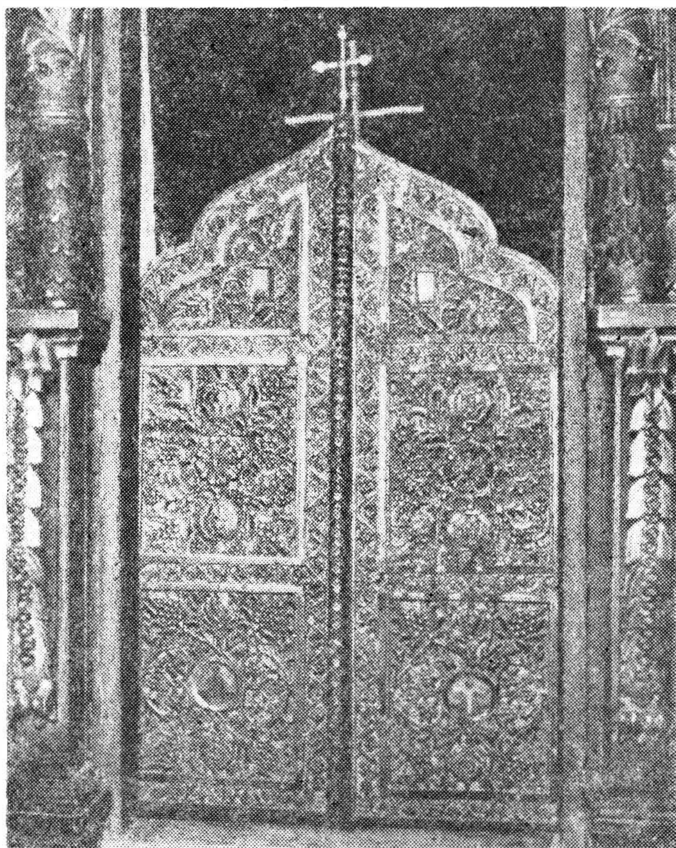

Fig. 3. Ușile împărătești ale iconostasului de la Voroneț — județul Suceava.

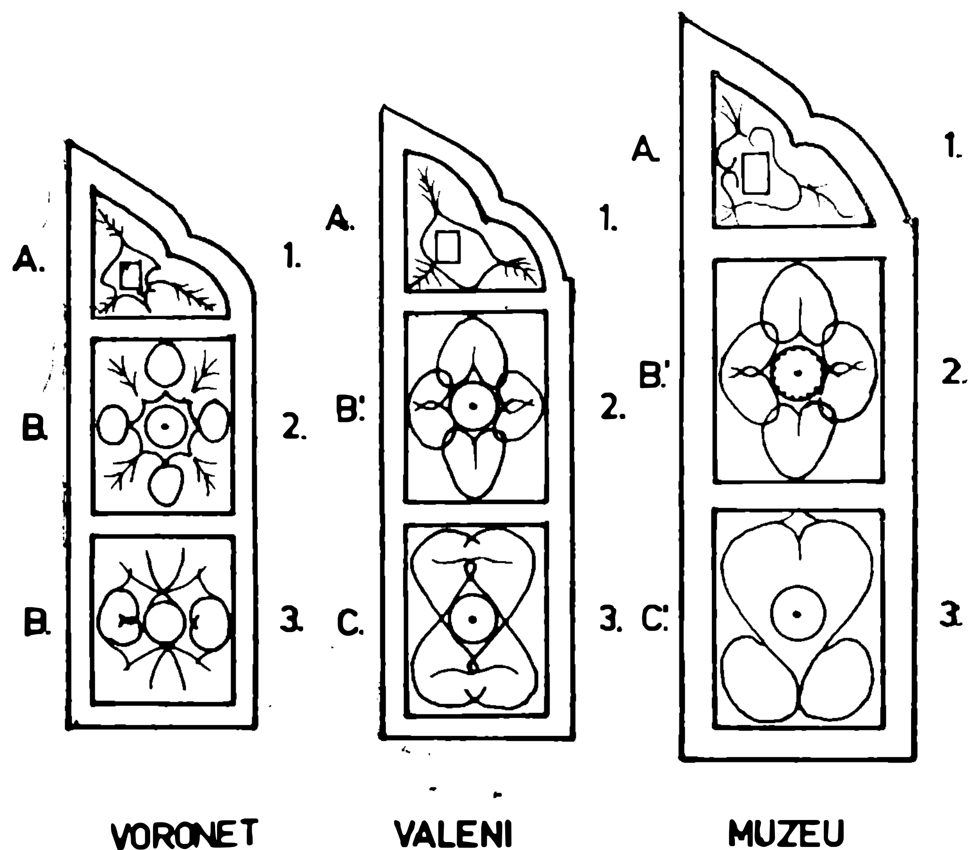

Fig. 4. — Schiţă a corespondenţei tramelor compoziţionale în cazul celor trei uşi împărăteşti de la Voroneţ, Văleni şi Piatra Neamţ.